Województwo podlaskie w okresie przedrozbiorowym

Tereny nad środkowym Bugiem, Narwią i Biebrzą, które od końca XV wieku zaczęto nazywać Podlasiem, już wcześniej, niemal od swego zarania stanowiły terytorium pograniczne. Konsekwencją tego stanu rzeczy były występujące tu zmiany przynależności państwowej. O owe ziemie rywalizowali ze sobą władcy Wielkiego Księstwa Litewskiego i Mazowsza. Innym skutkiem tego stanu rzeczy był napływ różnoetnicznego, jak też zróżnicowanego wyznaniowo osadnictwa. Spotkały się tu fale osadnictwa ruskiego (wedle dzisiejszej nomenklatury było to osadnictwo białoruskie i ukraińskie) oraz litewskiego napływające ze wschodu, od zachodu zaś – mazowieckiego (polskiego). Pewnym trwałym wyznacznikiem tego obszaru było sąsiedztwo mazowieckie, czyli – jak je wówczas określano – polskie, lackie. Stąd coraz powszechniej zaczęła funkcjonować i wchodzić do obiegu nazwa owego pogranicza jako terenów znajdujących się „pod Lachami", czyli u granic polskich (mazowieckich). Tak więc nazwa „Podlasie" nie wzięła się wcale od lasu, jak mogłoby się wydawać w potocznym rozumieniu. Czytając dokumenty wystawiane przez kancelarię Wielkiego Księstwa Litewskiego czy to w języku ruskim (starobiałoruskim), znajdujemy tam termin „Podljasze", czy łacińskim, gdzie występuje „Podlachiae" – tak czy inaczej w nazwie słychać wyraźnie owego sąsiada Lacha.

Bliższe doprecyzowanie zasięgu terenów Podlasia wymagało posługiwania się nazwami znajdujących się tu głównych ośrodków grodowych. Były to przede wszystkim: Drohiczyn, Mielnik, Bielsk, Brześć, Kamieniec Litewski, Kobryń i inne.

Pograniczne położenie, zmiany przynależności państwowej, pociągnęły za sobą nie tylko charakterystyczną sytuację osadniczą. Wpłynęły też – zwłaszcza na obszarze ziemi drohickiej – na recepcję prawa polskiego
w wersji, jaką posługiwało się nim rycerstwo mazowieckie. Gdy w latach 40. XV w. książę mazowiecki Bolesław IV wystawił tamtejszej szlachcie kilka przywilejów, Kazimierz Jagiellończyk – jako władca Wielkiego Księstwa Litewskiego – po ponownym przyłączeniu tych terenów do państwa litewskiego osobnym przywilejem potwierdził owe nowonabyte prawa mieszkańców ziemi drohickiej. Odrębne stanowisko prawne ziemi drohickiej przyczyniło się do spopularyzowania i upowszechnienia prawa polskiego na terenie państwa litewskiego.

Pogranicze pod względem administracyjnym znajdowało się w obrębie obszernego województwa trockiego. Jego rozległość utrudniała sprawne administrowanie. Dlatego też Zygmunt I – jako wielki książę litewski – podjął decyzję, by z części pogranicznych ziem tego województwa, które w tym okresie charakteryzował szybki rozwój demograficzny i gospodarczy oraz wyróżniało posługiwanie się odmiennym, polskim prawem, utworzyć nowe województwo. Najpierw powołał urzędnika do administrowania tymi terenami, wojewodę. Został nim Iwan Sapieha, możnowładca, posiadający znaczne wpływy w państwie litewskim. W dodatku miał osobisty, majątkowy związek z

tymi ziemiami, bowiem intensywnie rozwijał swoje dobra, których główny ośrodek znalazł się w Boćkach nad Nurcem. Województwo zostało powołane do życia dokumentem wystawionym przez Zygmunta I 29 VIII 1513 r. Początkowo nazwa województwa nie była ustalona. W jednym
z dokumentów Sapieha został określony jako... palatinus transnarviensis, czyli wojewoda nadnarwiański.

Śmierć Iwana Sapiehy w końcu 1517 r. oraz fakt, że Zygmunt I nie powołał na jego miejsce innego urzędnika spowodowały, że administracja tych ziem ponownie wróciła do wojewody trockiego. Dopiero w 1520 r. król polski i wielki książę litewski Zygmunt I obsadził opustoszały urząd wojewódzki powołując nań Janusza Kostewicza. Dokument z tegoż roku także nie wymienił nazwy województwa. Opisał jego zasięg operując pojęciem „territoriów", ziem: drohickiej, brzeskiej, bielskiej, kamienickiej, mielnickiej i kobryńskiej. Odtąd coraz częściej nową strukturę administracyjną zaczęto określać nazwą województwa podlaskiego.

Ostatni z Jagiellonów, Zygmunt August, podjął przygotowania, by państwo polsko-litewskie, funkcjonujące dotąd na zasadzie unii personalnej, mogło przetrwać również po jego śmierci. W latach 1565-66 przeprowadził na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego reformę sądowniczą, administracyjną i polityczną, by system państwa litewskiego upodobnić do systemu Korony Polskiej. Dla województwa podlaskiego zabiegi te zaowocowały jego zmniejszeniem. Wyłączone zostały z jego składu ziemie: brzeska, kamieniecka i kobryńska, które weszły do nowoutworzonego województwa brzeskiego litewskiego. Pozostałe ziemie: drohicka, mielnicka i bielska stały się już definitywnie wykrystalizowanym województwem podlaskim. Tak okrojone województwo podczas sejmu w Lublinie z 1569 r., który przyjął unię federacyjną (realną), zostało odłączone od Wielkiego Księstwa Litewskiego i inkorporowane do Korony. W takim kształcie dotrwało do rozbiorów.

Powierzchnia tego województwa liczyła ok. 12 525 kilometrów kwadratowych. Dzieliło się ono na mniejsze jednostki administracyjne – ziemie. Największa ziemia, bielska, stanowiła ok. 57% powierzchni. Około 30% przypadało na ziemię drohicką. Wreszcie ziemia mielnicka zajmowała ponad 13 %.

Województwo podlaskie na tle innych województw I Rzeczypospolitej wyróżniało się wyjątkową liczebnością ówczesnego narodu politycznego, czyli szlachty. Równie wysoki odsetek szlachty można było wówczas spotkać tylko na niektórych terenach Mazowsza. Przy czym była to głównie szlachta drobna i zaściankowa. Zarówno przez swą liczebność, jak i prawa polityczne to szlachta nadawała ton życiu publicznemu województwa. Przy czym postawy i wzorce zachowania szlachty łatwiej tu, niż gdzie indziej, przenikały do mieszczan i chłopów. Sprzyjał temu relatywnie niewysoki status majątkowy podlaskiej szlachty, niewiele odbiegający od tego, który reprezentowała ludność plebejska.

Należy zauważyć, że główny nurt życia publicznego realizowany był w poszczególnych ziemiach. To tam funkcjonowały sądy. Na obradujących zgromadzeniach sejmikowych

ziemiach. To tam funkcjonowały sądy. Na obradujących zgromadzeniach sejmikowych w Drohiczynie, Mielniku i Brańsku (miejscu obrad sejmiku ziemi bielskiej) zapadały ważne decyzje w skali lokalnej, lecz także państwowej. Każdy z sejmików ziemskich miał prawo obierania po dwóch posłów na sejm. W sumie więc reprezentacja polityczna województwa podlaskiego była liczna – 6 posłów – tylu samo, ile jedno z tzw. „górnych" województw, małopolskie. Tyle, że rzadko posłom podlaskim udawało się podczas obrad zachować wspólny front. Z reguły kwestie partykularne brały jednak górę.

Tylko jedno zgromadzenie sejmikowe było właściwe dla całego województwa. Był to tzw. sejmik deputacki, który miał za zadanie wyłonić dwóch sędziów – deputatów, desygnowanych do sądu najwyższego jakim był Trybunał. Sejmiki te zbierały się regularnie co roku w Drohiczynie do końca XVII wieku. Oprócz elekcji deputata, to zgromadzenie często zajmowało się też sprawami lokalnymi. Waga tego zgromadzenia spowodowała, że nazywano go zwyczajowo „sejmikiem generalnym" województwa podlaskiego, lub – w skrócie – „generałem". Drohiczyn był też nieformalną „stolicą" województwa. Poza sejmikiem deputackim, tymi instytucjami, które spajały poszczególne ziemie w strukturę wojewódzką, były urzędy senatorskie: wojewody i kasztelana podlaskich. Piastujący te godności mieli prawo do zasiadania w senacie.

Mozaika wyznaniowa województwa podlaskiego obejmowała katolików i prawosławnych (wyznania te dominowały na Podlasiu), od końca XVI w. pojawili się też unici. Spośród wyznań reformowanych zamieszkiwali województwo kalwiniści i arianie, słabo reprezentowani byli wyznawcy luteranizmu. Liczną grupę stanowiła ludność żydowska (kahał w Tykocinie należał do najbardziej liczących się w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej). Mieszkali też wyznający islam Tatarzy. To zróżnicowanie religijne, a w ślad za nim i etniczne, nie prowadziło do waśni i walk.

Konflikty na tle wyznaniowym miały charakter incydentalny i sprowa-dzały się do spraw indywidualnych.

Rozbiory położyły kres istnieniu I Rzeczypospolitej, a w ślad za tym i województwu podlaskiemu w jego dotychczasowej postaci. Okazuje się, że Podlasie jako region – a w moim przekonaniu województwo było regionem – opierało się na czynniku społecznym, jakim była liczna drobna szlachta. Rozbiory przyniosły też kres znaczeniu szlachty jako narodu politycznego. Gdy zabrakło tego społecznego spoiwa, nazwa regionu zaczęła „dryfować" na południe i zachód. I tak dziś mamy Białą Podlaską i Akademię Podlaską w Siedlcach. Zaś w okresie XVI-XVIII wieku terenów tych nigdy do Podlasia nie zaliczano.

*

Zainteresowanych bliżej dziejami Podlasia przedrozbiorowego odsyłam do literatury przedmiotu. Polecam szczególnie:

Jarmolik W., *Powstanie województwa podlaskiego*, „Białostocczyzna", nr 4 (16) 1989;

Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1999;

Laszuk, *Zaścianki i królewszvczyzny*, Warszawa 1998;

Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. *Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994;

Wiśniewski J., *Podlasie,* „Słownik starożytności słowiańskich", t. IV, cz. 1, Wrocław 1970, s. 172-174;

Wyrobisz A., *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI-XVIII w.*, pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981.